

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

I

23 - 25 MAYIS 2003
BİLDİRİLER

CİLT 2

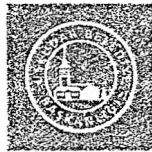
Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör

İstanbul 2004.

Tel. 0216 341 05 00
Fax 0216 391 60 61

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

ESKİ BİR ÜSKÜDAR SAKİNİ: MAARİF NAZIRI MÜNİF PAŞA'NIN İKİ MANZUM ESERİ

Âdem Ceyhan*

Bu yazımızda ahlak, edebiyat, felsefe, hukuk, iktisat, tarih, terbiye gibi çeşitli ilim dallarına ait birkaçı basılmış, çoğu yazma hâlinde kalmış eserleriyle tanınan eski maarif nazırı Münif Mehmed Tâhir Paşa (1244?-1328/1828?-1910)¹'nin şekil ve muhtevası bakımından dikkat çekici iki manzum eserini incelemeye çalışacağız. Bahis konusu edeceğimiz manzumelerden biri, onun hece ölçüsüyle yazdığı *Destân-ı Âl-i Osmân*'i, diğeri ise "mektepe" hakkında aruz vezniyle meydana getirdiği terkiib-i bendidir. Andığımız eserlerden ilki, 19. asırda bazı Osmanlı aydınlarının halk edebiyatına ve hece ölçüsüne gösterdikleri alakanın işaretlerinden biri kabul edilmiş; yani muhtevasından ziyade dili ve şekli yönünden dikkate değer bulunmuş; ikincisi ise nazım biçiminden çok ihtiva ettiği yeni fikirler bakımından, birkaç kere maarif nazırlığı yapma imkânı elde etmiş bir şairin "mektepe" hakkındaki düşünce ve hedeflerini hayli başarılı bir tarzda ifade etmesi hasebiyle takdir görmüştür. Şimdi, Münif Paşa'nın en tanınmış manzumelerinden olan bu iki eserini inceleyerek değerlendirmeye geçebiliriz:

* Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Münif Paşa'nın hayatı, faaliyetleri, şahsiyeti, fikir ve eserleri hakkında fazla bilgi için: Fatih Davud, *Tezkire-i Hâtimettü'l-esâr*, İstanbul 1271/1855, s.384. "Münif Paşa Hazretleri", *Malûmât*, 10 Zilhicce 1313/ 11 Mayıs 1312 (23 Mayıs 1896), sa: 37, s.799-800. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1915, II, 428. a.mlf., a.g.e., 1342/1923, C. III, 81. İbnülemin Mahmut Kemal Inal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988, C. II 997-1013. Ali Fuat, "Münif Paşa", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, yeni seri-c. I, Sa: 4, Mart-Mayıs 1930, s.1-16. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2001, s.179-182. Recep Duran, "Mehmet Tâhir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi", *Erdem*, c. II, Sa: 6, Eylül 1986, s.801-850. "Münif Mehmet Tâhir Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, C. VI, 470-472. Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991. Dr. Âdem Akın, *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*, Ankara 1999.

1. Destân-ı Âl-i Osmân

1299/1882 senesi, bildiği gibi, tarihçilerin çoğu tarafından 699/1299'da kurulduğu kabul edilen Osmanlı Devleti'nin istiklâlinin 600. yılıdır. Her milletin bağı bulunduğu devletin kuruluşu ۴ genişleme şeklini, geçirdiği değişiklikleri bilmesini faydalı sayan, bundan dolayı bizim de büyüklük ve iktidarın zirvesine erişmiş Osmanlı Devleti sayesinde dedelerimizin sahip oldukları şeref ve şanı tanımak için Osmanlı tarihini öğrenmemiz gerektiği kanaatini taşıyan Münif² Paşa, mezkûr sene içinde "*Destân-ı Âl-i Osman*" adını verdiği bir manzume yazıp bastırdı.³ Şair, söz konusu eserinde önce devrin hükümdarı Sultan II. Abdülhamid'i ve bütün Osmanlı hanedanını tebrik ediyor; padişahın şan ve şevketinin devamını, varsa düşmanlarının perişan olmasını diledikten sonra, kendisinden birer hatıra kalmak üzere, altı asır zarfında gelmiş geçmiş hükümdarların bazı vasıf ve eserlerini anlatmaya başlıyor. Eski nazırın kanaatine, Osmanlı sultanları, devleti ve dini koruyup gözetmiş, adalet ve iyiliği yaymaya çalışmış adamlardır.

Eserin takdim kısmı sayılabilecek bu üç kıt'adan sonra, Osmanlı sultanlarının birer birer sayıldığını görüyoruz: Osman Gazi'den Beşinci Murad'a kadar gelmiş geçmiş otuz üç hükümdarın ismini, ara sıra şahsiyetini, fakat esas olarak saltanatı esnasındaki bazı mühim hadiseleri birer dörtlükle anan şair, devrin sultanı II. Abdülhamid'e ise nispeten daha fazla yer vererek altı kıt'a ayırmış ve sözlerini onun bütün işlerinde Allah'ın yardım ve korumasına mazhar olmasını dileyerek tamamlamıştır.

Münif Paşa'nın Osmanlı sultanlarının adlarını ve belli başlı faaliyetlerini sayan manzumesi, bu konuda yazılmış ilk eser değildir. Ondan önce de bazı tarihçi ve şairlerin Osmanlı hanedanına mensup sultanların adlarıyla hüküm sürdükleri zamanlara ait belli başlı vak'aları kısaca sayan manzumeler meydana getirildiklerini biliyoruz. Meselâ, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1054/1644 yılına, yani Sultan I. İbrâhim devri ortalarına kadar geçen zaman zarfındaki vak'aları kaydettiği Osmanlı tarihiyle tanınan Solakzâde Hemdemî (ö.1068/1657-58)'nin Osmanlı hükümdarlarının saltanat sırasına göre isimlerini ve dönemlerindeki başlıca işleri saydığı bir kasidesi de vardır. Hemdemî'nin bu eserine 18. asır şairlerinden Rüşdîzâde Reşid Efendi (ö.1156/1743)⁴, I. Mahmud devrine (1143-1168/1730-1754) kadar bir ilâve yapmış; selefini kaldığı yerden kendi zamanına değin gelmiş sultanların adlarını ve saltanatları esnasındaki bir kısım mühim hadiseleri yazmıştır. Hemdemî'nin söz konusu manzumesine başka şairler de muhtelif zamanlarda bazı ilâveler yapmışlardır. Meselâ Diyarbekirli Lebib (ö.1185/1771), *Fihrist-i Şâhân*'ı 1171/1757, yani Sultan III. Mustafa devrine kadar teziyl etmiş⁵; hemşehrisi Said Paşa (1248-1309/1832-1891)⁶ anılan kasideyi onun kaldığı

² Münif, "Tarih-i Devlet-i Osmanlıyye Dersi", *Mecmua-i Fünûn*, Rebtülâhîr 1281 (Eylül 1864), nr. 28, s.157.

³ Münif Paşa, *Destân-ı Âl-i Osmân*, İstanbul 1299/1882, s. 7.

⁴ Bursalı Mehmed Tâhir Bey, Hemdemî'nin söz konusu manzumesine zeyl yazan Reşid'in "Üsküdarî şair Strî Efendi'nin taallûkâtından olup 1142'de vefat eden vak'a-nüvis Reşid Efendi" (*Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, C. III, 81) olduğunu söylüyorsa da verdiği bu bilginin kaynağını ve dayanağını göstermiyor. Ancak 1142/1729-30 yılında vefat eden vak'a-nüvis Reşid Efendi'nin, ölümünden bir müddet sonra, 1143/1730 yılında tahta oturan Sultan I. Mahmud'un cülûsundan bahsetmesinin mümkün olmayacağı göz önünde bulundurulursa, bu hadiseyi haber veren Reşid'in başka bir şair olması lâzım geldiği anlaşılacaktır. Nitekim o asır adamlarından Hafız Hüseyin Ayvansarayî (ö.1201/1787) ve Müstakimzâde Süleyman Efendi (1131-1202/1719-1788), Hemdemî'nin bahis konusu manzumesine zeyl yazan Reşid'in Rüşdîzâde (Hasan) olduğunu bildirirler. Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*, (nşr. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 2, 9, 12.

⁵ Lebib el-Âmidî'nin zeyli, Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paşa 1183, 77b-97b.

yerden Sultan II. Mahmud zamanına dek devam ettirmiştir. Yine Hemdemî'nin mezkûr manzumesine Hilmî, I. Mahmud'un tahta oturuş tarihine, Kefeli Abdülcelil Remzi III. Selim zamanına kadar bir zeyl yazmıştır.⁷ Reşid'in zeyline 18. asrın meşhur âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (1131-1202/1719-1788) Efendi⁸ I. Abdülhamid devrine kadar ilâveler yapmıştır. Şah Sultan Tekkesi şeyhi İbrahim Necâti Efendi (1207-1282/1792-1865) de II. Mahmud devrine kadar bir zeyl meydana getirmiştir.

Rüşdizâde Reşid Efendi'nin bahis konusu eserine yazılmış mezkûr zeyillerden habersiz olduğu anlaşılan Ziyâ Paşa (1245-1297/1829?-1880), bu şairin kaleminin I. Mahmud devrine gelip sustuğunu, yüz elli yıldır kimsenin onun kaldığı yerden manzumesine bir şey ilâve etmediğini belirterek adı geçen sultandan Abdülaziz zamanına kadar bir ek yazmıştır.⁹ Bursalı Tâhir Bey, Hemdemî'nin *Fihrist-i Şâhan* manzumesinin vak'ânûvîs Reşid Efendi ve bundan sonrasının da Münif Paşa tarafından tezyil edilmiş olduğunu belirtir.¹⁰ Gerçekten Münif Paşa'nın Tahran sefiri iken, 6 Cemâziye'l-âhîr 1292 (9 Temmuz 1875) tarihinde Osmanlı saltanatının başlangıç yılının tarihçilerin çoğunun itibar ettiği gibi 699/1299-1300 değil, bazı delillere göre 697/1297-98 olduğu konusunda sadarete gönderdiği bir yazısı ve bunun devamında yine aynı mevzudan bahsederek "Osmanlı" adının Devlet-i Alîyye-i Osmâniyye'nin meydana çıkışına tam tarih teşkil ettiği buluşunu bildiren ve Sultan Abdülaziz'i öven bir kasidesi vardır.¹¹ Ancak Münif Paşa'nın kasidesi, vezin, kafiyeye gibi şekli yönlerden ve muhteva bakımından Reşid Efendi'nin manzumesiyle bazı benzerlikler gösteriyorsa da bizce ona yazılmış bir zeyil değil, müstakil bir metindir. Çünkü Münif Paşa'nın manzumesinin Reşid Efendi'nin eserine zeyil sayılabilmesi için, önce şairin bunu bildirmesi, hiç olmazsa onun bıraktığı I. Mahmud devrinden kendi zamanına kadar gelen Osmanlı hükümdarlarını sayması gerekirdi. Hâlbuki Münif Paşa, söz konusu kasidesinin baş taraflarında, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Osman Bey hanedanının dünyada lâyık görüldüğü büyüklük ve baht açıklığından bahsederek mezkûr sülâlenin meydana çıkış yılının 697/1297-98 ve "Osmanlı" adının bu hadiseye uygun tam tarih olduğunu anlatır. Paşa'nın "*Destân-ı Âl-i Osmân*" manzumesini de daha iyi değerlendirmemize yardım edeceğini düşündüğümüz bu kasidesinin ilk on beytini nakledeлим:

*"Teâl-Allah nedir bu 'izz ü ikbâl-i cihân-bânî
Ki olmuş Âl-i Osmân-ı celilü's-şâna erzânî*

*Şeref-pîrâ-yı taht-ı saltanatdır altı yüz yıldır
Pür etmiş saha-i gabrâyı sıyt-i adl ü ihsânî*

⁶ Saîd el-Âmidî'nin zeyli, Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paşa 1183, 101a-121a.

⁷ Külliyyât-ı Ziyâ Paşa, (nşr. Süleyman Nazif), İstanbul 1342/1924, s. 297-298. Müstakimzâde-Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hatâtîn*, (nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey), İstanbul 1928, ("Tedkiknâme" kısmı), s. 62-63. Hilmî, *Şehnâme-i Âl-i Osmân*, İstanbul Üniversitesi Ktp. TY nr. 6157.

⁸ Müstakimzâde'nin zeyli için bk. Hüseyin Ayrıvansazâyî, a.g.e., s. 12-13. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hatâtîn*, a.g.e., s. 62.

⁹ Hemdemî'nin *Fihrist-i Şâhan*'i ile Rüşdizâde Reşid ve Ziyâ Paşa'nın bu manzumeye yazdıkları zeyiller için: Vahit Çabuk, "Osmanlı Pâdişahlarının Manzum Tarihçesi", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVI, Ankara 1976, s.206, 220-226.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., III, 81. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (trc. Coşkun Üçok), (3.bs.), Ankara 2000, s.224.

¹¹ Bu yazı ve kasidenin metni için: Dr. Âdem Akın, a.g.e., s.16-18.

*Kıdemde belki vardır misli ammâ şân ü şevketde
Muhaddem gelmedi hem sonra da gelmez ana sâni*

*Müebbeddir serir-i saltanat(da) lâ-cerem çünkim
En evvel hutbede Tursun Fakih olmuş senâ-hâni*

*Egerçi altı yüz doksan dokuzdan i'tibâr eyler
Müverrihler umûm üzre zuhûr-ı Âl-i Osmân'ı*

*Fakat Osmân Gâzi fi'len istiklâl ile oldu
İki yıl andan evvel mesned-ârâ-yı cihân-bâni*

*Anun-çün altı yüz doksan yedidir mebde'-i devlet
Yazar ehl-i tevârthin hakâyık-âşinâyânı*

*Bu sûretde zuhûr-ı pür-suûd-ı Âl-i Osmân'a
Aceb târih-i tâmm ü sâdedir Osmânlı unvânı*

*Bu da bir imtiyâz-ı hâsdir beyne'l-mülûk elbet
Ki meşhûd olmadı hiç bir zamanda başka şâyânı*

*Tulû'-ı kevkeb-i Osmâniyân târîhini artık
Kolaylıkla bilürler bendegân ü zir-destânı."*

(Allah yükseltsin, şan ve şerefi büyük Osman Bey hanedanının tâyık görüldüğü bu yücelik, bu dünya bekçiliği ve hükümdarlığına ait baht açıklığı nedir?! Osmanlı sülâlesi altı yüz yıldır saltanat tahtına şeref veriyor... Onların adalet ve iyiliğinin şöhreti yeryüzünü doldürmüştür... Kıdem bakımından belki benzeri vardır amma şân ve büyüklükte daha önce eşi gelmedi, onun ikincisi bundan sonra da gelmez. Osmanlılar saltanat tahtında şüphesiz ebede kadar kalacaktır. Çünkü ilk önce Dursun Fakih hutbede onları övmüş. Gerçi tarihçiler Osman Bey sülâlesinin meydana çıkış zamanını umumiyetle 699 [1299-1300] olarak kabul eder, fakat Osman Gazi bu tarihten iki yıl önce hükümdarlık tahtına sâs verdi. Onun için Osmanlı Devleti'nin başlangıcı 697 [1297-98]'dir; tarihçilerin gerçekleri bilenleri böyle yazar... Osman Bey hanedanının bu şekilde yükseliş dolu meydana çıkışına 'Osmanlı' adı, şaşılacak derecede tam ve sade bir tarihtir¹². Bu da hükümdarlar arasında mutlaka onlara has bir imtiyazdır. Çünkü adı, meydana çıkış tarihine uygun düşen başka bir hanedan hiç bir zamanda görülmedi. Artık Osmanlıların yil-dızının doğuşunu, bağı olanları ve eli altındaki insanlar kolaylıkla bilirler..).

Münif Paşa, bu kasidesini yazdığı tarihten yedi sene sonra, başta da söylediğimiz gibi, 1299/1882 yılı "Devlet-i aliyye-i Osmâniyyenin altı yüzüncü senesi olmak münâsebetiyle" *Destân-ı Âl-i Osmân* manzumesini yazdı. Eski maarif nazırı, anılan destanın da Osman Gazi'nin 699(1299)'da tahta oturduğunu ve Osmanlı saltanatının altı yüzüncü senesine eriştiğini söylemekle, daha önce Sultan Abdülaziz'e gönderdiği kasidesinde bu hanedanın meydana çıkış tarihinin 697/1297-98 olduğu hakkındaki iddiasından

¹² "Osmanlı" adı, ebed hesabına göre 701'e tekabül eder. Bu rakam da Osmanlı Beyliği'nin istiklâlini ilân ettiği 697 (1297-98) veya 699 (1299-1300) tarihine birkaç yıl farkıyla uygun düşer.

vazgeçmiş görünmektedir. Çünkü bazı tarihî eserlerdeki kayıtları delil diye naklederek iddia ettiği gibi eğer Osmanlı Devleti'nin başlangıcı hicri 699 değil, 697 senesi ise, o takdirde kendisinin 1297/1880 yılını altı yüzüncü yıl olarak kabul etmesi gerekirdi. Aslında Münif Paşa'nın andığımız manzumesi, tarihi yönden ziyade dili ve bilhassa şekli, yani hece ölçüsüyle meydana getirilmiş olması bakımından değerli sayılmıştır¹³.

Paşa, bu destanını, her ne kadar kafiye bakımından -yukarıda bazı beyitlerini naklettiğimiz kasidesinde olduğu gibi- Hemdemî'nin *Fihrist-i Şâhân* manzumesi ve onun zeyillerini hatırlatacak şekilde tertip etmişse de, aruz vezniyle değil, hece ölçüsüyle meydana getirmiştir¹⁴. Şair, hece ölçüsünün halk edebiyatında az kullanılan 10'lu kalıbını tercih etmiş ve umumiyetle 5+5 durağını gözetmiş, yalnız bazı mısralarda bu ölçü ve durağa uyamadığından 6+5 kalıbını kullanmıştır. Münif Paşa, eserinin 4. kıt'asından 36. kıt'asına kadar, önce her bir Osmanlı sultanının saltanat sırasını bildirmekte, sonra onun hakimiyeti zamanında önemli kabul ettiği belli başlı hadiseleri üç mısra içinde ifade etmektedir. Bu kıt'alarda Osmanlı sultanlarının meziyetleri, devirlerindeki kayda değer görülen siyasi ve askerî hadiseler, yaptıkları savaşlar, fethettikleri şehir, ülke ve kaleler, Paşa tarafından millî bir mensubiyet duygusuyla sayılmış, tercih edilen sınırlı nazım şekli dolayısıyla daha fazla malûmat verilememiştir. Şairin baştaki açık beyanıyla manzumenin geri kalan kısmına ait üslûbu, onun Osmanlı hanedanına mensup sultanların çoğunu, devleti ve dini koruyan, insanlar arasında adalet ve iyiliği yayan hükümdarlar olarak kabul ettiğini göstermektedir. Ancak buradaki sözleri, şairin "Altı yüz yıllık Osmanlı tarihinde her şey hakkaniyet ve hukuka uygun cereyan etmiştir" gibi bir kanaate sahip olduğu manasına gelmez. Münif Paşa, içinde yaşadığı devrin idaresi ve sansür teşkilâtı yüzünden, Osmanlı tarihine dair tenkidî fikirlerini hukuk konusundaki eserinde dolaylı bir yol takip ederek anlatmıştır, denebilir¹⁵.

Başlangıç olarak verdiğimiz bu bilgilerden de hemen anlaşılabilceği gibi, sunacağımız manzume, Osmanlı hanedanı tarihine çok kısa ve toplu bir bakıştan ibarettir:

"Tebrik eylerim şâh-ı devrânı *Hem de umûmen al-i Osmân'ı*
Altı yüz oldu sâl-i saltanat *Hak dâim etsin bu hânedânı.*

Şân ü şevketi ber-karâr olsun *Varsa düşmeni târ ü mâr olsun*
Ey hâme senden yadigâr olsun *Gel hulûs ile yaz bu destânı.*

Bir bir beyân et hep selâtni *Bazı evsâf ü eserlerini*
Hâmidir anlar devlet ü dini *Naşirdir anlar adl ü ihsânı.*

Birinci sultan Osman Gâzi *Odur devlete koyan esâsı*
Altı yüz doksan dokuz yılında *Oldu zîver-i taht-ı sultânı.*

¹³ Bu konuda bilgi için: Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları* I, (3.bs.), İstanbul 1989, s.223. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1979, C. II, 956-957.

¹⁴ Bir ansiklopedi maddesinde bu manzumenin "aruzun müstefilâtür/ müstefilâtün kalıbı ile" yazıldığını söylenmesi bizce yanlıştır. Kontrol edildiğinde bahis konusu destan mısralarının çoğunun anılan kaliba uymadığı görülecektir.

¹⁵ Bu konuda bir fikir edinmek için: Münif Paşa, *Telhis-i Hikmet-i Hukuk*, İstanbul 1301 (1884-85), s.110 vd. a. mlf. "Hukûk-ı Hürriyet", *Müntehabât-ı Bedâ'î-i Edebiyye*, (haz. Bulgurluzâde Rıza), Dersaadet 1326, s. 363-367 vd. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. I, 1839-1865, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Bırol Emil), İstanbul 1988, s.183-185 vd.

- İkinci sultan Orhân-ı Gâzi
Rumîde gördü o pâdişâhın
- Üçüncü sultan Murâd-ı Evvel
Nasıl kahraman olduğun anun
- Dördüncü sultan Bâyezîd Han'dır
Timur Leng tutdu kendüsün ammâ
- Beşincisi de Sultan Muhammed
Hilm ü şecâat ile berâber
- Altıncı Sultan Murâd-ı Sâni
Macar kıralın bozdu Varna'da
- Yedinci sultan Fâtih Muhammed
Kendisi aldı bu İstanbul'u
- Sekizinci sultan Veli Bâyezîd
Venedikli'yi bozdu denizde
- Dokuzuncusu Selim-i Evvel
"Hâdimü'l-Harameyn" oldu şerefle
- Onuncusu da Sultan Süleyman
Kendi seferi on üçdür ammâ
- On birincisi Selim-i Sâni
Bağdad'a mahsus ordu gönderip
- On ikincisi Murâd-ı Sâlis
İranlı ile hayli ceng edip
- On üçüncüsü Sultan Muhammed
Devrinde hayfâ Anadolu'da
- On dördüncüsü Ahmed-i Evvel
Kuyucu Murad eyledi teskin
- On beşincisi Sultan Mustafa
Yeniçerinin şekâvetinden
- On altıncısı Osmân-ı Sâni
İstanbul Boğazı dondu devrinde
- On yedincisi Murâd-ı Râbi'
Kendisi gitdi aldı Bağdad'ı
- Yeniçeriler anun ihdâsı
Devrinde satvet-i Osmâniyânı.
- Üstüne geldi o kadar düvel
Bilir Kosova'da harb meydânı.
- Yıldırım nâmı ana şâyandır
Hiç tutulur mu şöhret ü şânı.
- Anun lakabı "Çelebi" idi
Pek sever idi ilm ü irfânı.
- Sırp ülkesini virgüye kesdi
O bozmuş idi ahd ü peymânı.
- Hak cânibinden idi müeyyed
Siyt ü şöhreti tutdu cihânı.
- Zühd ü takvada misli nâ-bedid
Fetheden odur hem Karaman'ı.
- Mısır ile Şâm'ın odur Fâtih'i
Bi-hakkını idi "Yavuz" unvânı.
- Sân ü şevketi dillerde destân
Yok zaferinin hadd ü pâyânı.
- Kıbrıs'ı aldı hem de Yemen'i
Te'dib ü tenkil etdi urbanı.
- Sultân-ı Fas'a gönderdi imdâd
Şeki'yi aldı hem de Şirvan'ı.
- Eğri fethiyle sıyti müebbed
Celâlilerin artı tuğyanı.
- Vaktinde anun fesad çoğaldı
Kırıldı hem de Malta korsanı.
- Tahta çıkdıkda pek atil idi
Râhatsız geçdi anun devrânı.
- Lehli'yi bozduYaş civarında
Yasak eyledi şûrb-i duhânı.
- Cesûr ve gayûr pâdişâh idi
Şat gibi ahdi düşmenin kanı.

On sekizinci Sultan İbrâhim Pek de muvaffak olmadı	Odur fetheden Hanya Kal'ası'n Cinci Mustafa idi şeytanı.
On dokuzuncu Sultan Muhammed Macaristan'ı pâyımâl edip	Şöhreti "Avcı" o'cahramanın Ta Beç önünde çekdi inanı.
Yirmincisi de Sultan Süleyman Cümlesin def ü tenkîl eyledi	Mülküne hücum etdi düşmenân Basıldı hem de Mısır isyânı.
Yirmi birinci Ahmed-i Sâni Bir büyük yangın oldu devrinde	Venedik ile çok ceng eyledi Çok yerler yandı hem Unkapanı.
Yirmi ikinci Mustafa Sâni Eslâfı gibi cenge azmedip	Venedikli'yi bozdu bitirdi Alt üst eyledi Macaristan'ı.
Yirmi üçüncü Ahmed-i Sâlis Deli Petro'yu sulha cebredip	Demirbaş ona iltica etdi Feth eyledi hem Yunanistan'ı.
Yirmi dördüncü Mahmûd-ı Evvel Nâdir Şâh ile dahi ceng edip	Avrupa ile muhârib oldu Teshîr eyledi hem Erdelânı.
Yirmi beşinci Osmân-ı Sâlis Meyhaneleri kapatdı hem de	Üç yıl müddeti sulh ile geçdi Âdaba davet etdi nisvânı.
Yirmi altıncı Mustafa Sâlis Moskof ordusun sürdü mülkünden	Kahrına mazhar oldu Gürcistan Te'dîb etdi hem Eflâk Boğdan'ı.
Yirmi yedinci Abdülhamîd Hân Devletler ile harb ü sulh edip	Kölemenlere haddin bildirdi Hâsıl eyledi emn ü emânı.
Yirmi sekizinci Selîm-i Sâlis Düşmenler ile hayli ceng edip	Mısır'dan çıkardı Fıranstzlar'ı Bunların dokundu bize ziyânı.
Yirmi dokuzuncu Mustafa Râbi' Tahta çıkdıkdan birkaç ay sonra	Zamânında yok bir mühim vak'a Eyledi terk-i âlem-i fânî.
Otuzuncusu Mahmûd-ı Sâni Yeniçeriyi kırdı bitirdi	Nizâm-ı Cedîd eyledi te'st Odur bu karnın sâhib-kırânı.
Otuz birinci Abdülmecîd Hân Kırım Cengi'nde muzaffer oldu	Tanzîmat anun eser-i hayrı Himâye eyledi mülteciyânı.
Otuz ikinci Abdülazîz Hân Esbâb-ı harbi eyledi ikmâl	Var çok evsâfı tahsîne şâyân Sulh ile geçdi ekser zamânı.
Otuz üçüncü Murâd-ı Hâmis Ber-muktezâ-yı şteve-i kader	Oldukda hemân tahtına câlis Bir derde düşdü ki yok dermânı.

Otuz dördüncü Abdülhamid Han
Sânî'dir ammâ tek gelenlerden

Rüşd ü sedâd ü adli hüveydâ
Müşkil zamâna tesâdüf etdi

Düşmenler kavî tâlî'ler zebûn
İşte bu hâlde buldu devleti

Beş altı düşmen baş kaldırınca
Hıfz-ı hukâk-ı devlet yolunda

Etdi Kânûn-ı Esâsi ilân
Tanzim edildi cümle mehâkim

Birçok mektepler teâsis olundu
Hüsn-i himmet-i şâhânesiyle

Erdi Münîf söz intihâya
Hep umûrunda dâimâ olsun

Hayru'l-halefdir o zât-ı zî-şân
Fahr eylesinler zir-i destânı.

Niyât-ı hayrı müsellemmâ
Tahta cülûs-ı sa'd-iktirânı.

Hazneler tehi çok idi düyûn
Beyâna hâcet var mı ayânı?

Ol pâdişâh-ı gayûr u dindâr
Dirig etmedi mümkün olanı.

Tevhid olundu ehyâl ü evzân
Bunların vâcib bize şûkrânı.

Düyûn-ı devlet yoluna konu
Emn ü âsâyiş oldu erzânı.

Sıdk ile başla artık duâya
Mazhar-ı avn ü savn-i Rabbânî."

Bu manzumeyi günümüz Türkçe'siyle nesre şu şekilde çevirebiliriz:

1. Devrin sultanını, hem de bütün Osmanlı ailesini tebrik ederim. Saltanat yılı, altı yüz oldu... Allah bu hanedanı sürekli etsin; 2. Osman sülâlesinin şanı ve büyüklüğü devamlı olsun. Varsa düşmanı darma dağın olsun. Ey kalem, gel gönül temizliği ve samimiyetle bu destanı yaz da seni hatırlatacak bir şey olsun. 3. Bütün sultanları bir bir anlat, onların bazı vasıf ve eserlerini bildir. Devlet ve dinin gözeticisidir onlar... Adalet ve iyiliğin yayıcısıdır onlar...

4. Birinci sultan, Osman Gazi... Devletin temelini atan odur. 699(1299) yılında sultan tahının süsü oldu. 5. İkinci sultan Orhan Gazi'dir. Yeniçeriler onun ortaya çıkardığı askerlerdir. Rumeli, Osmanlıların ezici kuvvetini, o padişahın devrinde gördü. 6. Üçüncü sultan I.Murad'dır. Üstüne o kadar devlet geldi... Onun nasıl kahraman olduğunu Koso'va'da harp meydanı bilir... 7. Dördüncü sultan Bayezid Han'dır. "Yıldırım" adı ona yakışır...Topal Timur kendisini tuttu, esir etti amma onun şanı ve şöhreti tutulur mu hiç?! 8. Beşincisi de Sultan Mehmed... Onun lakabı "Çelebi" idi. Huy yumuşaklığı ve yiğitliğiyle beraber ilmi, ırfanı pek severdi. 9. Altıncı Sultan II.Murad'dır. Sutan II. Murat, Sırp ülkesini vergiye bağladı. Sözünden dönen Macar kralını Varna'da bozguna uğrattı. 10. Yedinci padişah, Fatih Sultan Mehmed'dir. O, Allah tarafından gelen yardıma mazhar olmuştur. Kendisi bu İstanbul'u aldı. Ünü, şöhreti bütün dünyayı kaplamıştı. 11. Sekizinci sultan, Bayezid-i Velî... Dünya süs ve gösterişini bırakıp ibadet etmekte ve Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden sakınmakta (Osmanlı sultanları içinde) eşi görülmemişti. Deniz savaşında Venediklileri yendi. Karaman'ı fetheden de odur... 12. Dokuzuncu sultan, Birinci Selim... Mısır'la Şam'ın Fatihi odur. Şerefle "Hâdimül-Harameyn", yani Mekke ve Medine'nin hizmetkârı oldu. "Yavuz" unvanını hakkıyla almıştı. 13. Onuncusu da Sultan Süleyman... Onun şanı ve büyüklüğü dilerde destandır... Kendi seferinin sayısı on üçtür ama zaferinin haddi hesabı yoktur. 14. On birincisi II. Selim'dir.

Bu sultan, Kıbrıs ve Yemen'i aldı. Bağdat'a hususî ordu gönderip bedevi Arapları terbiye etti, cezalandırdı. 15. On ikincisi III. Murad'dır. Fas Sultanı'na yardım gönderdi. İranlılarla çokça savaşır Şeki'yi ve Şirvan'ı aldı. 16. On üçüncüsü Sultan III. Mehmed'dir. Egri Fethi'yle iyi şöhreti sonsuza kadar sürecektir. Fakat ne yazık ki onun devrinde Anadolu'da "Celâli" denen eşkıyanın azgınlığı da arttı... 17. On dördüncü Osmanlı sultanı, I. Ahmed'dir. Sultan Ahmed zamanında bozukluk çoğaldı. Fakat Kuyucu Murad Paşa fitneyi bastırıp yatıştırdı. Bu devirde Malta korsanları da kırıldı. 18. On beşincisi Sultan Mustafa... Tahta çıktığında çok hastaydı. Yeniçerilerin eşkiyalığından dolayı onun devri rahatsız geçti. 19. On altıncısı, II. Osman (Genç Osman)... Yaş civarında Lehlileri bozguna uğrattı. Onun devrinde İstanbul Boğazı dondu. Bu hükümdar, tütün içmeyi yasak etti. 20. On yedinci Osmanlı sultanı Dördüncü Murad, cesur ve çok gayretli bir padişahtı... Kendisi gitti, Bağdat'ı aldı... Düşmanın kanı, büyük bir ırmak gibi aktı. 21. On sekizinci Sultan İbrahim... Hanya Kalesi'ni fetheden odur. Fakat pek de başarılı olmadı... Onun seytanı, "Cinci Mustafa" idi... 22. On dokuzuncu Sultan Mehmed'dir. O kahramanın şöhreti "Avcı" idi. Macaristan'ı çiğneyip atının dizginini ta Beç önünde çekti... 23. Yirmincisi de Sultan Süleyman'dır. Düşmanlar ülkesine hücum etti. Hepsini kovdu, cezalandırdı. Mısır isyanı da bastırıldı. 24. Yirmi birinci Osmanlı hükümdarı, II. Ahmed'dir. Venediklilerle çok savaş yaptı. Onun devrinde bir büyük yangın oldu, Unkapanı dahil, çok yerler yandı. 25. Yirmi ikinci sultan, İkinci Mustafa. Venediklileri bozdu, bitirdi... kendisinden önce gelen hükümdarlar gibi savaşa azmedip Macaristan'ı alt üst etti. 26. Yirmi üçüncü sultan, Üçüncü Ahmed'dir. Demirbaş ona sığındı. Deli Petro'yu barışa zorlayıp Yunanistan'ı da fethetti. 27. Osmanlı hükümdarlarının yirmi dördüncüsü, I. Mahmud, Avrupa ile muharebe etti. Nadir Şah'la da savaşır Erdelleri ele geçirdi. 28. Yirmi beşinci, Üçüncü Osman, üç yıl süren sultanlığı barış içinde geçti. Bu hükümdar meyhaneleri kapattı, ayrıca kadınları adaba uygun davranmaya davet etti. 29. Yirmi altıncı, Üçüncü Mustafa. Gürcistan onun kahrına uğradı. Memlektinden Moskof ordusunu sürdürdü, Eflak ve Boğdan'ı da terbiye etti. 30. Yirmi yedinci Osmanlı hükümdarı I. Abdülhamid Han, Kölemenlere haddini bildirdi. Devletlerle savaş ve barışlar yapıp güvenliği ve asayiş sağladı. 31. Yirmi sekizinci sultan, III. Selim, Fransızları Mısır'dan çıkardı. Düşmanlarla çok savaşır, bunların bize zarar dokundu. 32. Yirmi dokuzuncu Dördüncü Mustafa'dır. Onun zamanında mühim bir hadise yok. Tahta çıktıktan birkaç ay sonra fani dünyayı tek etti. 33. Otuzuncusu, II. Mahmud'dur. Tanzimat onun hayırlı eseridir. Kırım Savaşı'nda başarılı oldu, sığınanları korudu. 34. Otuz birinci sultan, Abdülmecid Han'dır. Tanzimat onun hayırlı eseridir. Bu hükümdar, Kırım Savaşı'nda zafer kazandı, sığınanları da kurtardı. 35. Otuz ikinci Osmanlı sultanı, Abdülaziz Han'dır. Takdire değer çok vasıfları var... Harbin gerektirdiği vasıtaları tamamladı, fakat zamanı daha çok barışla geçti. 36. Otuz üçüncüsü Beşinci Murad'dır. Tahuna oturduktan sonra, çarçabuk kaderin cilvesi gereğince, çaresi olmayan bir derde düştü...

37. Otuz dördüncü Osmanlı sultanı II. Abdülhamid Han'dır. O şanlı zat, hayırlı bir haleftir. "İkinci"dir amma dünyaya tek gelenlerdendir. İdaresi altındaki insanlar onunla iftihar etsinler. 38. Akıl sahibi olduğu, doğruluğu ve adaleti apaçık belli... İyi niyetleri herkeşe kabul edilmiştir amma tahta uğurlu oturuşu, zor zamana rastladı... 39. Düşmanlar güçlü, baht ve kismet zayıf, hazineler boş fakat borçlar çoktu... İşte devleti bu hâlde buldu. Açıkça görüneni anlatmaya gerek var mı?.. 40. Beş altı düşman baş kaldırıncı, o çok gayretli ve dindar padişah, devletin haklarını koruma yolunda mümkün olanı esirgemedi. 41. Kânûn-ı Esasî'yi ilan etti. Ölçü ve tartıları birleştirdi. Bütün mah-

kemeler düzenlendi. Bu icraatın şükrünü yerine getirmemiz gerekir. 42. Birçok mektep kuruldu, devletin borçları yoluna kondu. Hükümdara yakışan güzel gayretiyle emniyet ve asayiş yerine geldi.

☞ 43. Münif, söz sona erdi, artık doğruluk ve kalp temizliğiyle duaya başla. O sultan, dilerim ki, bütün işlerinde daima Allah'ın yardım ve korumasına mazhar olsun."

2. Münif Paşa'nın "Mekteb" Hakkındaki Terkib-i Bend'i:

Münif Paşa, kendisinin manzum eserlerinin en güzel nümunesi diyebileceğimiz "Mekteb" terkib-i bendini, aşağıda arz edeceğimiz delillerden anlaşıldığına göre, Nâmık Kemâl'in oğlu Ali Ekrem Bey (1867-1937)'in aynı isim ve şekildeki eserine nazire olarak yazmış ve 1311/1893-94 yılında yayımlanmıştır¹⁶. "A. Nâdir" takma adını kullanan Ali Ekrem Bey'in "Mekteb" başlıklı terkib-i bendi, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 17 Receb 1313 (2 Ocak 1896) tarihinde, yani Münif Paşa'nın aynı biçimde vücuda getirdiği manzumenin yayımlanışından birkaç yıl sonra basılmış görünmektedir¹⁷. Her ne kadar iki terkib-i bendin işaret edilen baskı tarihine bakılarak Münif Paşa'nın söz konusu manzummesini A.Nâdir'inkinden önce yazdığı ve yayımladığı, bundan dolayı onun daha sonraki bir zaman zarfında yazılmış şiire nazire olamayacağı söylenebilirse de, ileri sürülebilecek bu imkânsızlığın Ali Ekrem'in eserini vücuda getirdiği tarih öğrenildiğinde ortadan kalktığı görülecektir: Ali Ekrem Bey, "Mekteb" adlı terkib-i bendinin yayımlanışından sonra bastırıldığı bir eserine aldığı bu manzumenin altına, yazılış zamanını belirten "27 Teşrin-i sâni 1308" (9 Aralık 1892) tarihini ilâve etmiştir¹⁸. İşte bu not ve devrin ileri gelen ediplerinden Recaizâde Ekrem Bey(1263-1332/1847-1914)'in Münif Paşa hakkında yazdığı bir hicviye, onun terkib-i bendinin Ali Ekrem'inkine nazire olduğunu göstermektedir: Münif Paşa, 1893-94 yıllarında üçüncü ve öncekilere göre en uzun süren maarif nazirliğinden iki üç yıl evvel ayrılmış; azledilmişlik müddetinin çok uzamış olmasından şikâyetçi, sultan tarafından kendisine yeni bir mevki verilmesini ümid eden, yaşı neredeyse yetmiş eilmiş bir adam... Ali Ekrem Bey ise, mabeyn kâtipliğinde çalışan, 26-27 yaşlarında bir gençti. Torunu yaşındaki bir şairin manzummesine nazire meydana getirmesinin Münif Paşa'nın şanına uygun olamayacağını düşünen Recaizâde Mahmud Ekrem Bey, şu müstezadı söyleyerek onu hicvetmişti:

"Bir şâiri kim oğlumuzun oğlu yerinde
âlem nazarında
Tanzir olamaz şânınıza doğrusu ahrâ
taklid husûsâ!
Bu cür'eti tiflânenize derler ahibbâ
Şeyhün yetesebla!"¹⁹

¹⁶ Münif Paşa'nın bu manzumesi hem müstakil bir eser olarak basılmış (Münif, *Terkib-i Bend*, 1311/1893); hem de *Malûmât* mecmuasında Farsça manzum tercümesiyle neşredilmişti: Münif, "Mekteb", *Malûmât*, yıl 1, nr. 14, 19 Zilka'de 1311, 12 Mayıs 1310, s.105. Nr. 16, 3 Zilhicce 1311, 26 Mayıs 1310, s.121. Nr. 17, 10 Zilhicce 1311- 2 Haziran 1310, s. 129-130. Nr. 19, 24 Zilhicce 1311, 16 Haziran 1310, s.145-146.

¹⁷ "A. Nâdir [Ali Ekrem], "Mahfûzât- Edebiyye: Mekteb", *Maârif*, yıl 5, nr. 4, 17 Receb 1313, 21 Kânûn-ı evvel 1311 (2 Ocak 1896), s. 61-64. (Aynı manzumenin bundan önceki bir tarihte yayımlanmış olması da mümkündür).

¹⁸ Ali Ekrem, *Züla-i İhâm*, 1327, s. 134-140.

¹⁹ Ali Fuat, a.g.e., s.7.

Münif Paşa'nın vücuda getirdiği *Mektep* manzumesi, Recaizâde'nin bu tenkidine rağmen, ülkemizde eğitim, öğretim çalışmalarının yaygınlaşmasını, kalitesinin artmasını, böylece milletimizin maddeten ve manen yükselmesini isteyen, hamiyet sahibi aydınların dikkatini çekmiş bir eserdir²⁰. Onun bu şiirine devrin şairleri tarafından çeşitli nazirelerin yazılması da eserinin uyandırdığı alakanın işareti sayılabilir. Örnek vermek gerekirse, Menemlizâde Mehmed Tâhir Bey (1279-1320/1863-1903)²¹, "Maarîf-i umûmiyye nezâret-i celîlesi mektûbî kalemi mûmeyyiz-i sânisî" Halil Edib (1279-1330/1863-1912)²², Münif Paşa'nın şairliğini pek takdir ettiği hemşehrisi Hasib Dürri (1264-1329/1848-1913)²³, anılan terkîb-i bend için nazire yazarlardandır. "Şâir-i mâder-zâd" (anadan doğma şair) İsmail Safâ (1283-1318/1867-1901)'nın 1899'da yazdığı "Mekteb" şiiri de²⁴ -her ne kadar farklı bir nazım şekliyle meydana getirilmişse de muhtevası bakımından Münif Paşa'nın aynı isimdeki terkib-i bendinin tesiriyle yazıldığı söylenebilecek eserlerdendir.

Münif Paşa bu manzumesini, aruzun muzari bahrinin Türk şiirinde en çok sevilecek kullanılmış kalıbı olan "mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'tlü fâ'ilün" kalıbıyla yazmıştır. Şairin terkib-i bend şeklindeki bahis konusu eseri, onun devrinde mevcut mekteplere dair görüş ve fikirlerini didaktik tarzda ifade eden bir manzume değil, denebilir ki, bu öğretim müesseselerinin gerçekleşmesini özdediği ideal hâlini heyecanla tasavvur ve tasvir eden lirik bir şiirdir. Başka bir ifadeyle, mektep manzumesi 19. asırda Osmanlı memleketlerinde açılan ve faaliyet gösteren her derecedeki okulların mevcut manzarasını anlatmaktan ziyade, çağın şartlarına göre alması gerekli hâli ve erişmesi lâzım gelen daha ileri seviyeyi, istikbali işaret edici bir metindir. Nitekim Münif Efendi'nin 1279/1862 yılında çocuk terbiyesinin ehemmiyeti konusunda yazdığı bir makalede, Osmanlı mekteplerinin pek çok yerinde açılan mekteplerin islahâ muhtaç olduğunu belirtmesi de bu fikrimizi teyid eder: "Ma'amâfih mekâtüb-i mezkûrenin sûret-i idare ve intizamları henüz arzu olunacak derecede olmadığı misillü, mahalle mekteplerinde câri olan usul, ziyâde islahâ muhtâc olduğunu i'tirâfa mecbûrüz"²⁵.

Paşa'nın takdim ve tetkik edeceğimiz bu manzumesinin -dili zamanımızın Türkçesine ve şekli şimdiki şiir anlayışlarına göre eskimiş sayılabilirse de- ihtiva ettiği fikir ve duygular, incelendiği takdirde görülebilecektir ki, hâlâ yeni ve günümüzde de değerlidir. Mısır, İran gibi doğu ve Almanya gibi batı ülkelerini gezip gören, kendi memleketinin de her bakımdan gelişip ilerlemesini dileyen bu "feylesof-meşreb" Paşa, acaba nasıl bir mektep istemektedir? Okuyup görelim:

²⁰ Bu manzume, Münif Paşa hakkında başta auzta bulunduğumuz şu eserlere de alınmıştır: Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., C. II, 428-430. Recep Duran, a.g.e., s. 820-822. Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, a.g.e., s. 95-97.

²¹ Necat Birinci, *Menemlizâde Mehmed Tâhir, Hayatı ve Eserleri*, Doktora tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü, 1981, s.194-195.

²² Halil Edib, "Mekteb", *Tercüman-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn*, (fevkalâde nüsha), İstanbul 1313, s. 33.

²³ Ömer Asım Aksoy v. dğr., *Hasip Dürri*, (Hayatı-Eserleri), Gaziantep 1959, s. LXXXII, 100-105. (Bu nazirelerden birinin Ayıntablı başka bir "Edib"e ait olması mümkündür).

²⁴ İsmail Safâ'nın bu manzumesi birkaç mecmuada yayımlanmıştır: Meselâ, *Mecmua-i Edebiyye*, 1 Temmuz 1315 (13 Temmuz 1899), nr. 5. *İrtika*, 2 Temmuz 1315 (14 Temmuz 1899), nr.18. *Mecmua-i Ebûzziyâ*, yıl 18, sa: 83, 1316, s.1790-92. Ayrıca, *Müntehabât-ı Bedâ'iyi-i Edebiyye*, (haz. Bulgurluzâde Rızâ), Dersâdet 1325/1908-09, s. 128-130.

²⁵ Münif, "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan", *Mecmua-i Fünûn*, Cemâziye'l-evvel 1279/Kasım 1862, nr. 5, s. 183.

"Mekteb ki feyz-bahşıdır ebna-yı ümmetin
 Mekteb ki haclegâhıdır ebkâr-ı fikretin
 Mekteb ki mehd-i rifatidir her cemaatin
 Mekteb ki kasr-ı şevketidir milk ü milletin
 Mekteb ki rahlegâhıdır âyât-ı nusretin
 Mekteb ki en mühimmidir esbâb-ı servetin
 Mekteb ki sâye saldığı yerdir hakikatın
 Mekteb ki cilvegâhıdır esrâr-ı hilkotın
 Sermâye-i saadetidir dîn ü devletin
 Bu müddeâ müsellemdir şer' ü hikmetin
 Mekteb deyip de geçme ki kudsidir ol makâm
 Sükkânına müessisine eyle ihtiram
 Beytû'ş-şeref sezâdır ona olsa idi nâm
 Nâkis gelenler anda olur lâ-cerem tamâm
 Lâyık değil mi dense ona kible-i enâm
 Mahsûd ise eger sana bir Kâbe-i merâm
 Ol cânib-i mübâreke vaktiyle kıl hırâm
 Kesb-i kemâle subh u mesâ eyle ihtimâm
 Ammâ mizâc-ı asra muvâfık da olmalı
 Hem ihtiyâc-ı halka mutâbık da olmalı
 Mâmûrelerde bir niçe²⁶ 'ali binâ olur
 Dâhilleri müzeyyen olur dil-güşâ olur
 Sükkânı ilm ü mârifete âşinâ olur
 Hem sa'y ü istikâmet ile âgniyâ olur
 Enn ü refâh şâmil-i bây ü gedâ olur
 Her şeyde intizâm eseri rû-nümâ olur
 Gözler ziyâ-yı hikmet ile rûşenâ olur
 Diller hemîşe masdar-ı şükr ü senâ olur
 Mekteb değil de ya nedir esbâbı bunların
 Kâbil mi ehl-i cehl ola erbâbı bunların

Aç dâde-i basireti âfâka kıl nazar
 Pârdür zamânımız da acâyible ser-be-ser
 Hem-nev'imiz bu nüsha-i kübrâ olan beşer
 Şimşek gibi bir âfeti emrine râm eder
 Seyr-i serî ile cevelângâhı bahr ü ber
 Cevv-i havaya çıkmada şâhin-i tiz-per
 Bâhr-i muhîr ka'rına da korkusuz iner
 Yâ Rab daha neler yapacaktır daha neler
 Mekteb değil mi menşe'i hep bu bedâyi'in
 Ehl-i kemâle işte mükâfatı Sâni'in
 İster misin ki eylesin borcunu edâ
 Borcun nedir senin anı gel öğren ibtida
 Evvel Cenâb-ı Hakk'a ulû'l-enre sâniyâ

²⁶ Münif Paşa, bir gün huzurunda Safvet (1209-1283/1794-1866)'in "Berançe" manzumesini okuyan İbnü-
 lemin Mahmud Kemal Bey'e: "İstanbul'da 'nice' ile 'niçe'yi tefrik etmiyorlar. 'Nice'nin nasıl ve 'niçe'nin ne
 kadar demek olduğunu pederim söylerdi" demişti. (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., C. II, 1005).

Et sıdk ile itâat ü ihlâs ile dua
 Bir de çalış ki bizde olan muhtelif kuvâ
 Dâim ede merâtib-i a'lâya irtikâ
 Etmez isen buna gereği gibi i'tinâ
 Sıdk u hulûs u sa'yin olur cümleten heba
 Bir çok daha vezâ'ifi var nev'-i âdemin
 Mektebde öğredir sana üstad-ı ekremin

Sen sanma kim bu sözleri hâşâ fesânedir
 Ya muktezâ-yı dâ'ıye-i şâirânedir
 Yahûd ki cerr-i menfaate bir bahânedir
 Dersen eğer ki böyle değildir de ya nedir
 Ihlâs u sıdk u hubb-ı vatandan nişânedir
 Teslîm-gerde-i ukalâ-yı zamânedir
 Halkın yazık ki rağbeti nâm ü nişânedir
 Bilmez cihânda mâye-i 'izz ü 'alâ nedir
 Mekteb büyük hazînesidir cümle ni'metin
 Miftâhı sa'y ü dikkati ehl-i zekâvetin
 Lâyık değil mi Rûhu'l-emîn olsa kâtibi
 Kerrâbiyân-ı arş-ı berîn olsa hâcibi
 Şahenşehân-ı rûy-ı zemîn de murâkibi
 Ömrü fuzûn ola ki bu mülkûn de sâhibi
 Takdir eder ulûvv-i makâm-ı mekâtibi
 Masrûfdur hemişe buna fikr-i sâkibi
 Meşhûr hem müsellemin anın re'y-i sâ'ibi
 Memdûhdur sıfâtı güzide menâkibi
 Ya Rabbi haşre dek ola tahtında pây-dâr
 Var ise düşmeni ola makhûr u târ u mâr."

Bir şiiri nesre çevirmek aslında onun veznini, kafiyesini, ahengini gidermek, böylece büyüsunü bozarak şiiriyetini yok etmek manasına gelirse de sunduğumuz eserin, Osmanlı Türkçesini gerektiği kadar bilmeyen okuyucu tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmak için, günümüz Türkçesine nakledilmesini lüzumlu görüyoruz. Her bir bendi nesre çevirdikten sonra şairin bu kıt'alarda ifade ettiği duygu ve düşünceleri, onun hayatını, yaşadığı devri, konumuza ait diğer eser ve makalelerini de göz önünde bulundurarak incelemeye çalışacağız.

1. Bend: "Mektep -ki millet çocuklarına ilim irfan vericidir-, mektep -ki yeni fikirlerin gelin odasıdır-, mektep -ki her topluluğun yükseklik beşîğidir-, mektep -ki ülke ve milletin büyüklük köşkü, sarayıdır-, mektep -ki lâhî yardım ve başarı ayetlerinin okunduğu rahledir-, mektep-ki zenginlik vastatalarının en mühimidir-, Mektep -ki gerçeğin gölge saldığı ve yaratılış sırlarının görüldüğü yerdir-, din ve devletin saadet sermayesidir. İddia ettiğim bu şeyin doğruluğu, din ve hikmet (felsefe) tarafından kabul edilmiştir."

Görüldüğü gibi, şair, birinci bendin ilk sekiz mısrasında "Mekteb" ismiyle söze başlıyor ve her bir mısradaki bu ilim, irfan müessesesinin vazife, hedef, tesir ve faydalarını sayıyor. "Mekteb" adı, bir saadet yurdu hâlinde sekiz kere tekrar edilerek hem bu mekâna duyulan sevgi kuvvetle belirtilmiş, hem de onun düşünülebilene ve erişmesi iste-

nen mükemmel sonuçları sayılmıştır. Mektep nedir ve nasıl bir yerdir? Mektep, her şeyden önce millet çocuklarına ilim ve irfan veren bir yerdir. Fakat burası yetişmekte olan nesillere sadece bilinen şeylerin nakledildiği bir zemin değil, aynı zamanda daha önce ifade edilmemiş yeni fikirlerin de doğduğu bir gelin odası gibidir. Bu bakımdan, ilim tahsil edilen mekânlar bir ülkede, hatta bütün dünyada her toplulukun yükseklik beşidir. O yapıları, bir millet ve memleketin kuvvetini, heybetini gösteren bir köşke benzetmek de mümkündür. Yine bu ilim ve irfan yuvalarında sadece duyu organları yoluyla edinilen, gözlem ve denemeye bağlı, maddî bilgiler değil, hem akla, hem de nakle dayalı manevî bilgiler de ihmal edilmez; mektep sıralarında ilâhî yardım ve başarı ayetleri, eserleri de okunur. Diğer taraftan mektep, zenginlik vasıtalarının da en önde gelenidir. Bu bakımdan, denebilir ki, bilgi, dolayısıyla onun verildiği ve tahsil edildiği yer, bir güç kaynağıdır. Okul, her şeyin aşlının esasının araştırıldığı, doğrunun korunup desteklendiği, tabiat ve kâinat sırlarının ortaya konduğu ve keşf edildiği bir yerdir. İşte bütün sayılan bu vazife, fayda ve hedefleri göz önünde bulundurularak bir cümleyle söylemek gerekirse, denebilir ki, mektep, din ve devletin saadetinin sermayesidir. İddia edilen bu şey, hem din, hem de selim akıl (ve felsefe) tarafından kabul edilmiş bir gerçektir.

(2.Bend) “Mektep” deyip de geçme! Mukaddestir o makam!.. Onu kuran ve orada oturanlara hürmet et... Eğer mektebe ‘Şeref evi’ adı verilse, ona bu isim de yakışır. Çünkü eksik ve kusurlu gelenler şüphesiz onda tamamlanır. Mektebe “insanların kiblesi” dense, bu müessesе o ada layık değil midir? Eğer Kabe gibi murada erilecek bir yer istiyorsan, o mübarek tarafa vaktinde git ve sabah akşam olgunluk kazanmaya dikkatle gayret et. Ancak mektep, hem asrın tabiatına, çağın şartlarına, hem de halkın ihtiyaçlarına uygun da olmalıdır.”

Manzumesinin ilk bendinde düşündüğü mükemmel mektebi tasvir eden şair, ikinci bendinde bu makamın mukaddes olduğunu, böyle müesseseleri kuranlara ve orada ilim öğreten muallimlerle verilen bilgileri tahsil eden talebeye hürmet etmek lazım geldiğini belirtiyor. Bilgisiz ve kusurlu gelenlerin ilim ve irfanla tamamlandığı bir yer olduğu için mektebe “beytüş-şeref” adının da yakıştığını belirten eski nazır, onu küdşileştirerek Kabe’ye benzetiyor. Bu teşbih, bir bakıma, şairin gerek kendisinden önce, gerekse sonra gelen bazı sanatkarların İslâm dinine ait bir kısım isim, terim ve mefhumları hakikî manaları dışında kullanımını andırmıyor değil... Meselâ, hatırlanabileceği gibi, Tanzimat Devri şairlerinden Şinâsî, Reşid Paşa’yı övmek maksadıyla yazdığı kasidelerinde “medeniyet resûlü”, “fahri cihân-ı medeniyet” diye yücelttiği bu vezirin vücudunu “mucize”, sözünü “âyet”, zamanını “vakt-i saâdet” saymış; Edebiyat-ı Cedide’nin şair sahasındaki temsilcilerinden Tefik Fikret de oğluna telkin etmek istediği bazı yeni fikirleri “Halûk’un Amentüsü” adı altında takdim etmişti. Sadece Batı tesirinde meydana gelen Türk Edebiyatı’nda değil, İslâmiyet tesirindeki Türk Edebiyatı’nda da bazı divan şairlerinin sevgi ve övgüde aşın giderek zaman zaman böyle teşbihler, mübâlagalar yaptığına rastlanırsa da bunların, dinî hassasiyeti fazla olan kişilerce tenkide uğradığı ve en azından “mübâlâtsizlik” (dikkatsizlik) sayıldığı bilinmektedir. Mamafih, ilim tahsilinin ehemmiyetini ve bazı iyiliklerin hac sevabına denk olduğunu belirten hadislerin varlığı hatırlanırsa, Paşa’nın benzetmesinin İslâmî esaslara aykırı bulunmayacağı söylenebilir.

İkinci bendin sonunda şair, mektebin vazifeleri ve sahip olması gereken vasıflar konusunda iki mühim ve dikkate değer şart koyuyor: 1. “Mizac-ı asra”, yani zamanın şartlarına uygun olmak, 2. “İhtiyâc-ı halka” uygun olmak... Çünkü zamanımızda bir ül-

kenin bayındırlık ve iktidarı, ilim ve marifete dayanır. Kurulan ve faaliyet gösteren bir mektep, eğer yaşamak istiyorsa, içinde bulunduğu çağın hâline, istediklerinden ve istikametinden habersiz kalmamalı; mezun edeceği insanların yaşayacağı devrin ve çevrenin problemlerini, kendisinden beklediklerini de mutlaka göz önünde bulundurmalıdır. Mektebin, içinde faaliyet gösterdiği cemiyetin ihtiyaçlarına uygun olması da ondan beklenen en mühim faydalardan biridir. Şu hâlde muhalif manasıyla denebilir ki, eğer her hangi bir okul, vergi ve yardımlarıyla, ilim tahsil etmek üzere gönderdiği çocuk ve gençleriyle kendisini ayakta tutan insanların eğitim, öğretim konusundaki ihtiyaçlarına cevap ver(e)miyorsa, varlık sebebi olan mükellefiyetlerini istenen derecede yerine getir(e)miyor, demektir.

(3. Bend) “İmar edilmiş yerlerde, şehir ve kasabalarda bir çok yüksek bina bulunur... Oralara girenler süslü olur, kalbe ferahlık verir... Bu binaların sakinleri ilim, irfan ve sanat tanır, bilir; hem de çalışıp çabalama ve doğru hareketle zengin olur... Böylece güvenlik ve refah, zengin fakir herkesi içine alır; her şeyde bir düzgünlük alameti meydana çıkar. İlim tahsil edenlerin gözleri, hikmet, akıl ve bilgi ışığıyla aydın olur. Kalplerinden, dillerinden daima şükür ve övgü sözleri çıkar... Bütün bunların vasıtaları mektep değil de nedir? Bilgisiz kimselerin bunlara sahip olması hiç mümkün müdür?”

Manzumenin üçüncü bendinde şehir ve kasabalarda görülen, daha doğrusu görül-mek istenen ideal mektepler tasvir edilmekte... Gerek ilk bendde mektebin bir ülke ve milletin büyüklük köşkü, sarayı olduğunu belirten mısra, gerekse bu bendin başında aynı müessese hakkındaki “âli binâ”, yani yüksek yapı vasıflandırması, denebilir ki, okulların mimarî bakımdan da kuruluş gaye ve hedeflerine uygun, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanına ait değerleri ölçülü bir şekilde birleştirecek tarzda inşa edilmesi gerektiğini anlatıyor. Yani okul binası, ait olduğu milletin maddî ve manevî birikimini, kültürünü hem öğrencilere, hem de ona dışarıdan bakanlara hissettirecek bir heybette ol-malı...

İçine girenlerin süslü zinetli ve iç açıcı olduğu mektep, acaba nasıl bir mekteptir? Manzumenin bütününü ve eski maarif nazırının diğer eserlerini de göz önünde bulundurarak tasvir etmeye çalışalım: Kuruluş amaçlarına uygun çalışan, temiz, düzenli, mensuplarının her türlü ihtiyacını karşılayabilen, disiplinli ve verimli bir ilim irfan yuvası... Bu mektebin bahçesi temiz, bakımlı ve öğrenci mevcuduna yetecek kadar geniş... sınıfları, verimli ders işlemeye imkân verecek şekilde donatılmış... kütüphanesi zengin, laboratuvarları gerekli her türlü malzemeye sahip, spor ve konferans salonları da öğrencinin bedenî ve zihnî gelişmesine hizmet edecek biçimde düzenlenmiştir. İşte böyle bir mektebin sakinleri, ilim, irfan ve sanat tanyan, bilen insanlardır; onlar çalışıp çabalamaları ve doğru hareketleri sonucunda zengin olacak, bu suretle güvenlik ve refah cemiyetini her tabakasını kaplayacaktır. Bütün şu sayılan semerelerin vasıtaları, şüphesiz ki mekteplerdir. Bilgisiz kimselerin bunlara sahip olması hiç mümkün müdür?

(4. Bend) “Basiret gözünü aç da şu ufuklara, dünyaya bir bak!.. Zamanımız da baş-tan başa şaşılacak şeylerle dolu... Hemcinsimiz, ‘büyük kitap’ olan insan, şimşek gibi bir afeti emrine boyun eğdiriyor... Süratli bir seyirle dolaştığı yer, deniz ve kara... Hava boşluğuna çıkmada hızlı uçan bir şahin gibi... Okyanusun dibine de korkusuz iner... Ya Rabbi, şu son derece ileri zekâ sahibi insan oğlu kim bilir daha neler yapacaktır, daha neler? Bütün bu güzel ve yeni şeylerin kaynağı mektep değil mi? İşte, olgun insanlara Yaratan'ın mükâfandır bunlar...”

Dördüncü bend, denebilir ki, hayat hikâyesi de Münif Paşa'nın hâl tercümesiyle bazı benzeşimler gösteren Sadullah Paşa (1254-1308/1838-1891)'nin o çağdaki ilmi keşif ve ilerlemeleri överek tasvir ettiği "On Dokuzuncu Asır" başlıklı kasidesini andırıyor²⁷. Çünkü Sadullah Paşa da bu manzumesinde çekim kuvveti kaşununun adeta bir merdiven basamağı olduğunu ve parlak akılların gökteki yıldızlara yükseldiğini, düşünen kişilerin yerin derinliğine inerek dünyanın yaratılışına ait delilleri tabakalar altında gömülmüş şeylerde araştırdığını, hava, şimşek(elektrik), ışık, buhar ve mıknausun insan elinde birer hareket unsuru hâline geldiğini anlatırken, aşağı yukarı aynı şeyleri söylüyordu:

*"Ukâl-i zâhire sâid fezâ-yı ecrâma
Kuvâ-yı câzibe kanûnu pây-e mirkât
Nûfûs-ı fakire nâzil kaâret-i arza
Delîl-i mebhas-ı tekvin defâin-i tabakât
Hevâ vü berk u ziyâ vü buhâr u mıknaus
Yed-i tasarruf-ı insanda unsur-ı harekât."*

Sadullah Paşa, söz konusu manzumesinin sonunda, şimdiki irfanın doğduğu yerlerin, ne yazık ki, batı ülkeleri olduğunu, Anadoluyu, Arabistan, Mısır ve Herat'ın ilmi çalışmalar bakımından eski şöhretlerinin kalmadığını, bazı başarılarını hayretle gördüğümüz şu büyük ilerleme çağında ve ilimler dünyasında cemiyetlerin artık bilgisizlikle varlıklarını devam ettiremeyeceklerini de belirtmişti²⁸.

*"Megârib oldu dirîgâ metâli'-i irfân
Ne kaldı şöhret-i Rûm u Arab, ne Mısır u Herât
Zamân zamân-ı terakkî cihân cihân-ı ulûm
Olur mu cehl ile kâbil bekâ-yı cem'iyât?"*

Münif Paşa, okuyucudan ilk önce kalp gözünü açık etrafına, kendi dışındaki dünyaya dikkatle bakmasını, çevresinde olup biten şeylerin farkına varmasını istiyor. Çünkü içinde yaşanılan zaman dilimi, insana hayret veren şeylerle doludur. İşte bu "acıyıp" e ait birkaç örnek: Bizim cinsimizden olan ve büyük bir kitaba benzer insan oğlu, şimşek gibi bir felâketi emrine boyun eğdiriyor. ("Şimşek gibi bir âfeti emrine râm"

²⁷ Sadullah Paşa'nın hayatı ve bu manzumesi için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., C. II, 244-246. İbnü'l-emlin Mahmut Kemal İnal, a.g.e. C. III, s. 1566-1573. Sadullah Paşa'nın anılan şiirinin tahlili: Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1*, (7.bs.) İstanbul 1981, 70-72.

²⁸ Sadullah Paşa'nın 1889'da Viyana'da Ahmed Midhat Efendi'ye hitaben Osmanlıların Avrupa karşısında takındıkları aşırı ve çelişkili tavırları tenkid eden ve esasen nasıl davranmaları lazım geldiğini belirten şu sözler, konumuz bakımından dikkatle düşünölmeye değer: "Bizim için henüz Avrupa'yı beğenmek mi, beğenmemek mi lazım olduğu bile tayin ve hükmolunmamıştır. Gâh Avrupa'yı kendimize nümüne-i terakkî addederek bâlâyâ çıkartırız, gâh kendimizi dev aynasında görerek Avrupa'yı ehemmiyete bile şâyan bulmayız. Bu ifrat ve tefritin her iki ciheti de ziyandır. Asıl maharet bu bâbda Osmanlıların ittibâ etmeleri lazım gelen tarik-ı evsat ve savâbi bulmaktır" yollu idâre-i efkâr buyurdular ki, bilâhare Avrupa'nın terakkîyatını maddî ve manevî olmak üzere ikiye taksim edişim ve terakkîyat-ı maddîyesini kemâl-i hayretle taklide mecburiyetimiz ile beraber, terakkîyat-ı manevîyesinden icnâba lüzum görüştüm, işte müşârin ileyhin bu sözü üzerine ta'mik-î fikirden neş'et eylemiştir." Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevâlan*, İstanbul 1307, s. 1004. (Ayrıca, Prof. Dr. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul 1991, s. 29, 276, 335).

etmenin, elektrik enerjisinden faydalanma manasında kullanıldığı anlaşılıyor. "Berk", yani şimşek kelimesi, elektrik manasına da getirilip İran ve Hindistan'da telgrafla "târ-ı berk" derler)²⁹. Yine insan asrımızda kara ve denizlerde hızla dolaşüyor; yaptığı vasıtalarla uzun mesafeleri kısa zamanda aşıyor; okyanusların dibine inip oralarda araştırmalar yapıyor. Sadece kara ve denizleri gezip dolaşmıyor, aynı zamanda hava boşluğunda da şahin gibi uçuyor!.. Geçen yüzyıllarda sırf hayalleri süsleyen, hatta bir kısmı belki de hayal bile edilemeyen keşifleri, çalışan, araştıran insan cinsi yaşadığımız çağda gerçekleştirdi. Kim bilir ileride daha neler yapacaktır, neler?! İşte bütün bu güzel ve yeni şeylerin kaynağı, çeşitli ilimlerin öğretildiği ve öğrenildiği yer olan mekteptir. Olgun insanlara Yaratan'ın mükâfâtı işte bu nimetlerdir.

19. asırda fen ilimleri sahasında kaydedilen bir kısım gelişmelerin Münif Paşa tarafından hayranlıkla tasvirinde iki nokta dikkat çekiyor: Bunlardan ilki, şairin birkaçını örnek olsun diye saydığı ilmi keşif ve ilerlemeleri sadece bir millet veya medeniyete, meselâ yalnız Avrupa'ya mâl etmeyip "Hem-nev'imiz bu nüsha-i kübrâ olan beşer" in eseri olarak takdim etmesidir. Böylece, ilim ve teknolojinin, "on dokuzuncu asır" da ulaştığı göz kamaştırıcı seviyenin, sırf bir milletin emeğinin ürünü değil, bütün insanlığın ortak çalışmasının, bilgi birikiminin sonucu olduğuna işaret edilmiştir. Yani o, mensup olduğu insan cinsinin eriştiği ilmi başarılarla iftihar etmektedir. Bu bendde belirtilen ikinci dikkate değer görüş, sayılan yeni ve güzel icatların, ilmi çalışma ve araştırmalar yapan insana Yaratan'ın mükâfâtı olduğudur. Münif Paşa'nın, "Mâhiyet ve Aksâm-ı Ulûm" başlıklı makalesindeki tasnifinden de anlaşılacağı gibi, "ilm"i sadece aklı ve tabii bilgileri içine alacak şekilde sınırlandırılmış bir manada değil, dinî ilimleri de ihtiva edecek biçimde kullandığı görülüyor.

(5. Bend) "Borcunu vakûnde ödemek ister misin? Borcun nedir, gel onu öğren ilkin: Evvelâ Cenâb-ı Hakk'a, ikinci olarak emir sahiplerine sadakatle itaat ve ihlâsla, samimî dostluk ve bağlılıkla dua et. Bir de çalış ki, bizde olan çeşitli kuvvetler, daima daha yüksek derecelere yükselsin. Eğer buna gereği gibi özenmezsen, doğruluğun, samimî dostluğun ve emeğin hep boşa gider!.. İnsan cinsinin daha bir çok vazifesi var ki onları pek kerem sahibi hocan mektepte sana öğretecektir."

Dördüncü bendde okullarda öğretilen fen ve tabiat bilimleri sayesinde insanlığın elde ettiği bazı büyük başarıları hayretle tasvir eden şair, bu bendde gözünü ufuklardan, yani dış dünyada gördüğü ilmi gelişmelerden hayat sahiplerine, mektepteki talebeye çeviriyor ve onlara sayılan bilgileri tahsilden başka vazifelerinin bulunduğunu hatırlatıyor: İnsanın kendisini Yaratan'a, içinde yaşadığı cemiyete ve bizzat şahsına karşı yerine getirmekle mükellef olduğu vazifeleri de vardır. Böylece, fen, tabiat, coğrafya ve tıp gibi çeşitli bilim dallarına ait çalışmalar sonucu hayatında birtakım kolaylıklara, maddî kazançlara kavuşan insan cinsinin manevî yönden olgunlaşip yükselmesi için aynı zamanda dinî ve ahlâkî bilgilere de muhtaç olduğu belirtilmektedir. Çünkü o; sadece esyanın hakikatlarını, aslımı esasını araştırmakla uğraşmanın, insanın ahlâkını düzeltmesini sağlayamayacağı kanaatindeydi.

Şair, manzumesinin beşinci bendinde ilim tahsil eden mektepliye: "Borcunu vakûnde ödemek ister misin? Senin borcun nedir, ilkin gel onu öğren!" diye hitap ederek insanın en mühim vazifelerinden birinin Allah'a sadakatle itaat olduğunu anlatıyor. Allah'a itaat ve ibadetinse onu bilmeyi, tanımayı ve ona inanmayı gerektirdiği açıktır.

²⁹ Ş. Sami, *Kâmi's-ı Türkî*, Dersâdet 1317, s. 289.

"İlim ve marifetin lezzet ve menfaati" hakkında yazdığı bir makalede çeşitli bilgileri tahsil etmenin sağlayacağı faydaları anlatan yazar, ilim ve irfan nurlarıyla içi aydınlanacak bir milletin basiret gözünün açılacağı, işlerin ve eşyanın aslını, esasını bilerek cehaletin gereklerinden olan batıl inançlardan kurtulacağı fikrindedir. Münif Efendi'ye göre, ilim ve marifetin en büyük faydalarından biri de Allah'ın kudretini bilmeye insana yardımcı olmasıdır³⁰. "Feylesof-meşreb" şairimiz, böylece pozitivizmin ilim telakkisiyle bilimin hâkim olacağı çağda din ve metafiziğin ortadan kalkacağı yolundaki iddiasını kabul etmediği gibi, bazı cahiller tarafından dile getirilen "İlim, inanç bozukluğuna sebebiyet verir" sözünün de tamamen yanlış olduğunu ifade etmektedir:

"Hele bazı cühelânın 'ilim fesâd-ı i'tikâdı münticidir' demeleri, mahz-ı hatâdır. Ancak dinin akılsız dostları bu makâle tefevvühâta tasaddî ederler. Zu'mularınca diyâneti istishâb murâd edip hâlbuki hakikatde esâsından tahrib ederler. Azıcık mülâhaza olunsa, bundan dindarlık, câhil ve sehlû'l-iğfâl olmağa muhtaçdır demek olmaz mı? Bazı sâdedilân mücerred şu fikr-i fâsided mebnî, hâssa-i behâim olan hâl-i ceħde kalmağı tercih ve dâimâ ilme emniyetsizlik nazariyle bakıp talep ve tahsilâne sa'y edenleri dahi takbîh ederler. Hükemâ-yı mütekaddiminden fart-ı zekâ ve dirâyetle şöħret-şîâr olan Sokrat ve Bukrat'a dinsizlik isnâd olunur. Bunlar cümleden ziyâde Hâlik-i Teâlâ hazretlerinin kemâl-i kudret ve azametine ve kâinatın her bir zerresinde niçe bin sırr u hikmetine vâkıf olduklarından, be-heme-hâl muâsırlarından ziyâde tammû'l-i'tikâd olduklarından şüphe olunamaz. Ceħele ise ehl-i taklid olup bu sûrette itikadlı bir esâs-ı kavî üzerinde olamayacağından asıl bunlar çürük itikadlı add olunmalıdır. Hiç ukalâ cühelâdan aşağı kahr mı? Ve azıcık insaflı olanlar buna kâil olur mu? Eger ilim mücib-i salâh olamaz ise ahvâl-i sâbika ve lâhikadan ve usûl-i edebiyeden gâflet mi buna medâr olur? Körlük muhâtaradan vikâye etmediği misillü, ceħil dahi bir derde devâ olamaz ve hiç bir hatâyı islâh edemez"³¹.

Yazarın anlatıklarını günümüz Türkçesine şöyle nakledebiliriz:

'Hele bazı cahillerin 'ilim inanç bozukluğuna sebep olur' demeleri, tam bir hatadır. Ancak dinin akılsız dostları bu tür münasebetsiz sözler söylemeye teşebbüs ederler. Boş zanlarınca dindarlığı yanlarına almayı ister, hâlbuki gerçekte temelinden yıkıp bozarlar. Azıcık dikkatle düşünülse, bu, 'dindarlık, cahil ve aldatılması kolay olmaya muhtaçtır' demek olmaz mı? Bazı saf kimseler, yalnız şu bozuk fikirden dolayı dört ayaklı hayvanlara mahsus olan cehalet hâlinde kalmayı tercih eder ve daima ilme emniyetsizlik gözyle bakıp onu isteyerek elde etmeye çalışanlar da çirkin görürler. Eski filozoflardan zekâ taşkınlığı, bilgi ve kavrayışla tanınan Sokrat ve Hipokrat'a dinsizlik isnad olunur. Bunlar herkesten fazla yüce Yaratıcı hazretlerinin kuvvet ve büyüklüğünün noksansızlığını ve kâinatın her bir zerresinde nice bin sır ve hikmetini bildiklerinden, elbette kendilerinin asırlarında yaşayanlardan çok inancı tam olduklarından şüphe edilemez. Cahiller ise taklit ehli olup bu şekilde inanmaları bir sağlam esas üzerinde olmayacağından asıl bunlar çürük inançlı sayılmalıdır. Hiç akıl sahipleri cahillerden aşağı kalır mı? Ve azıcık insaflı olanlar buna inanır mı? Eger ilim, iyilik vesilesi olamazsa, eski ve yeni hâllerden ve edebî usulden habersizlik mi buna sebep olur? Körlük tehlikeyi korumadığı gibi, cehalet de bir derde çare olamaz ve hiç bir hatayı düzeltip iyileştiremez."

³⁰ Bu konuda bilgi için: Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, a.g.e., s.147.

³¹ Münif Efendi, "Muvâzene-i İlm ü Ceħl", *Mecmua-i Fünûn*, 1279, sayı 1, s. 25-26. (Dr. Âdem Akın, a.g.e., s. 35).

Münif Paşa, gerek o zamanda bir kısım dindar insanlarca yadırganan bazı serbest söz ve davranışları, gerekse Voltaire, Fenelon, Fontenelle gibi Fransız filozofların eserlerinden yapıtığı tercümelemler dolayısıyla "dinde läübali" ve hattâ "gâvur" sayılmış³², meselâ Ali Suavî tarafından dinden döndüğü iddia edilmiş³³ bir adamdır. Yazımızın konusu ve sınırları, Münif Paşa'nın dine dair bütün fikir ve inançlarını yahut felsefi kanaatlerini detaylı olarak incelememize elverişli değildir; ancak onun tahlil etmeye çalıştığımız "terkiib"inin üzerinde durduğumuz bendi dolayısıyla en azından şunu belirtmek lüzumu duymuyor değiliz: Gerek incelediğimiz Mektep şiiiri, gerekse onun basılmış veya basılmamış diğer eserlerinden nakledilebilecek açık beyanları, Münif Paşa'nın Allah'a inanan ilim adamı ve filozoflar çizgisine bağlı bir yazar olduğunu gösteriyor bize.

Allah'a itaatten sonra şairin mektepliye ikinci tavsiyesi "ulû'l-emre" itaat ve ihlâsla, samimî dostluk ve bağlılıkla dua etmektir. Burada "Allah'a itaat edin, Restile itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"(4/59) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir. "Evvel Cenâb-ı Hakk'a ulû'l-emre sâniyâ/ Et sîdk ile itaat ü ihlâs ile dua" mısralarında, tahminimize göre, ulû'l-emre itaat konusunda şöyle bir fikrin dolaylı olarak anlatılmış olması mümkündür: İktibas ettiğimiz ilk mısradaki "Evvel Cenâb-ı Hakk'a" ibaresinin ikinci mısradaki karşılığı, "Et sîdk ile itâat", yine ilk mısradaki "ulû'l-emre sâniyâ" ibaresinin ikinci mısradaki karşılığı "ihlâs ile dua"dır... Yani bir müretteb leff ü neşir var. İşte buradan, şairin diğer eserlerini, bilhassa yukarıda işaret ettiğimiz gibi, insan hakları ve hürriyetleri konusunda yazdıklarını da göz önünde bulundurarak onun, iktidarı, hukuka uygun kanunlarla sınırlandırılmış emir sahiplerine itaate taraftar olduğu neticesi çıkarılabilir.

Şaire göre, ideal mekteplinin mükellefiyetlerinden biri de kendisinde bulunan çeşitli kuvvetleri geliştirip yükseltmesidir. Burada insan tabiatında işlenmeye, geliştirilmeye elverişli gayet zengin bir potansiyelin, pek çok istidat ve kabiliyetin mevcut olduğuna dikkat çekiliyor. 4. bendde insanın "nüsha-i kübrâ", yani büyük bir kitap olarak vasıflandırılması da bu bakımdan manalıdır. Bazı ahlâki ve felsefi kitaplarda insan bünyesinde mevcut akıl, şehvet, gazap gibi kuvvetler hakkında verilen bilgiler, tasavvufî yahut mistik eserlerde açıkça veya sembollerle tasvir edilen türlü manevî hâller, rüyalar, kişinin kendisinin dahî henüz mahiyetini kavrayamadığı bir varlığa sahip bulunduğunu gösterir. İşte insan bünyesindeki kuvvetleri daha yüksek derecelere çıkarmanın bir çaresi vardır: Çalışmak. Eğer buna gerektiği gibi dikkatle çalışılmazsa, meselâ akıl, şehvet gibi kuvvetler doğru ve ahlâki esaslara uygun olarak kullanılmazsa, insanın bütün sadakati, içten bağlılığı ve emeği hep boşa gidebilir. Nitekim, Münif Efendi, eski Yunan filozoflarından Sokrat'ı tanıtan bir yazısında, onun dersini dinlemeye gelen gençlere her şeyden önce Allah korkusunu ve yasaklanmış şeylerden sakınıp vakitlerini iyilikle, ibadetle geçirmeyi öğrettiğini, daha sonra şehvetlere fazla düşkünlüğün insanın saadetinin

³² Onun "dinde läübali" veya "mülhid"(dinsiz) olduğu konusundaki söylentiler için bk. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., C. II, S. 1000, 1004; C. IV, S. 1879. Ebüzziyâ Tefik, "Farmasonluk" adlı makalesinde Union d'Orient'e mensup olan azaların üçte ikisini mühim Osmanlı devlet adamlarının teşkil ettiğini bildirdikten sonra, bunlar arasında Münif Paşa'nın ismini de sayar. *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, cüz adedi: 100, 7 Cumâde'l-âhire 1329, (5 Haziran 1911), s. 681-682.

³³ "...Şimdi de Tercüme Dairesi açılmış, lâkin İslâm dîni aleyhine Protestanet hezeyan-nâmeleri tercüme ede ede irtidâdını izhâr etmiş ve milletin menfûru olmuş olan Münif o dâireye reis olursa, ne hayır gelir?" (*Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. II, haz. Mehmet Kaplan vdğr., İstanbul 1993, s.540'den naklen: Ali Suavî, "Encümen-i Dâniş-i Şarki, *Ulûm*, s.530-537). Bu konuda ayrıca bk. Hüseyin Çelik, "Fahiş hatâlarla dolu bir kitap: Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî", *Birikim*, Mart 1992, sa: 35, s.67.

sermayesi olan hürriyetini ortadan kaldıracağını açıkladığını, hayatta her hâl ü kârda aşırılığa kaçmadan, orta bir yolu tutmak lazım geleceğini anlattığını belirtir³⁴.

Bu bendde insanın kendisini Yaratan'a, içinde yaşadığı cemiyete, devlete ve bizzat şahsına karşı yerini getirmekle mükellef olduğu vazifelerden birkaçı sayılmıştır. Halbuki insan cinsinin mükellefiyetleri bunlardan ibaret değil, daha bir çok vazifeleri vardır... Onları da kendisine mektepte değerli hocası öğretecektir.

(6. Bend) "Sen bu sözleri sakın saçma sapan, boş lâf veya şairce seni bir hususa teşvik edici hâl yahut menfaat elde etmek için bir bahane sanma!. Eger böyle değilse, "Şu sözleri söylemenin sebebi nedir?" dersen, sana cevaben derim ki: Gönülden gelen dostluk, doğruluk ve vatan sevgisinin alâmetidir. Bu vasıflarımız, zamanın akıllı insanlarınca kabul edilmiş bir gerçektir. Halkın isteği, ne yazık ki, şan şöret elde etmektir. Bu şöret düşkünleri, dünyada büyüklük ve yüceliğin aşlının esasının ne olduğunu bilmez... Mektep, bütün nimetlerin büyük hazinesi, zeki kişilerin çalışıp çabalaması da onun anahtarıdır."

Görüldüğü gibi, Münif Paşa bu bendde mektebin hedef ve faydaları, fazilet ve kudsiyeti hakkında söylediği sözlerin asla saçma sapan bir masal, şairce bir teşvik veya her hangi bir şahsî menfaat elde etmek için bahane sanılmamasını istiyor. Pek alâ, madem onun amacı masal anlatmak, şairce hayaller kurmak yahut kendisi için bir fayda temin etmek değilse, nedir? Paşa'nın bu heyecanlı sözleri, onun millet çocuklarına ve gençlerine duyduğu samimi dostluğun, hayatta şiar edindiği doğruluğun ve vatan sevgisinin alâmetidir. Şaire göre, kendisinin bu vasıfları, devrinin akıllı insanları tarafından da kabul edilmiş bir gerçektir. O, halkın, vatan ve millet için dosdoğru ve samimiyetle çalışıp çabalamak yerine, şan şöret kazanmaya düşkünlüğünden ve gerçek büyüklüğün esasının ne olduğunu bilmeyişinden üzüntü duymaktadı. Anlaşıyor ki, dünya bağının hem baharını, hem de güzünü görmüş, uzun ömrü boyunca baht açıklığının lezzeti ve "yıldız" düşkünlüğünün acılığı da dahil nice nimet ve musibetleri tatmış olan feylesof tabiatlı Paşa, gerçek saadetin şan ve şöhrette bulunmadığı kanaatine varmıştır. Ona göre, "gönül huzuru" denen şey, varsa eğer, ne büyük rütbede, ne zenginlikte, ne zevk u safa meclisinde, ne de uzlet köşesindedir. Hep aradığımız saadet ikseri, ancak hikmet ve fazilette bulunabilir:

*"Huzür-ı kalb, ne rifatdedir ne servetde
Ne bezm-i ayş ü safada ne günc-i uzletde
O kîmyâ-yı saâdet ki hep anı ararız
Olursa ancak olur hikmet ü faziletde."*³⁵

İşte mektep, bütün nimetlerin elde edilmesini sağlayacak büyük bir hazinedir. Bu hazinenin anahtarı ise zeki insanların gayret ve dikkatidir. Öyleyse, dikkatle çalışıp çabalamayan mekteplinin ilmin getireceği nimetleri temin etmesi elbette mümkün olamayacaktır.

(7. Bend) "Cebrâil (mekteplerin) kâübi, yüce arşın Allah'a yakın melekleri perdecisi, yer yüzünün büyük hükümdarları da gözeticisi olsa, lâyk değil midir? Bu memleketin sahibinin ömrü uzun olsun ki, mekteplerin mevkiinin yüksekliğini takdir eder;

³⁴ Münif Paşa, "Sokrat", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. I, a.g.e., s.197.

³⁵ İbnülemin Mahmut Kemal Inal, a.g.e., C. II, s. 1008.

parlak fikrini daima buna sarfeder. Onun doğru, hedefe uygun görüşü meşhur ve her-
kesçe kabul edilmiştir. Vasıfları övülmüş, iftihar edilecek fazilet ve meziyetleri de beğenilmiştir. Ya Rabbi, mahşere kadar tahtında devamlı kalıcı olsun. Varsa, düşmanları da mağlûp ve perişan olsun”.

Bilindiği gibi, bir kimseyi övmek maksadıyla kaside yazan şair, manzumesinin son beyitlerinde medhettiği kişinin ikbal, saadet ve devletin devamı için dua eder. İşte Münif Paşa da “Mekteb”i medh etmek niyetiyle meydana getirdiği terkib-i bendinin niyetinde tekrar bu müessesenin manevî derecesinin yüceltildiğini belirtmekte. *Destan-ı Âl-i Osmân* manzumesinin son kıt’alarında olduğu gibi, saltanatı sırasında eğitim öğretim faaliyetlerine önem vererek Osmanlı memleketlerinin her tarafında bir çok okul açan devrin hükümdarı Sultan II. Abdülhamid’i övüyor³⁶. Bu son bendde de mekteple-
rin değeri, manzumenin başından beri olduğu gibi, dini argümanlardan da faydalanılarak ifade edilmiştir.

Münif Paşa’nın sunduğumuz ve incelemeye çalıştığımız karakteristik iki manzumesi hakkında sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Onun *Destan-ı Âl-i Osmân*’ı, şekil bakımından hece ölçüsüyle halk edebiyatına duyduğu alakayı, muhteva yönündense geçmiş zaman kavrayışıyla millî tarih ve kültüre bağlılığını, vatan sevgisini göstermekte; ideal mektebi överek yücelten *Terkib-i bend*’i ise milletinin maddeten ve manen ilerleyip yükselmesinin ancak faydalı ilimlerle mümkün olabileceği kanaatini ifade etmekte, parlak bir gelecek için tutulması gereken istikameti heyecanla belirtmektedir.

Kaynaklar

- Akan, Âdem, *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*, Ankara 1999.
Aksoy, Ömer Asım v. dğr., *Hasip Dürrî*, (Hayatı-Eserleri), Gaziantep 1959.
Ali Fuat, “Münif Paşa”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, yeni seri-c.1, Sayı 4, Mart-Mayıs 1930.
Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (trc. Coşkun Üçok), Ankara 1992.
Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, C. I-II, 1971-79.
Bilgegil, M. Kaya, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara 1979.
Birinci, Necat, *Menemenlizâde Mehmed Tâhir, Hayatı ve Eserleri*, Doktora tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü, 1981.
Budak, Ali, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul 2002.
Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I-III, İstanbul, 1333-42/1915-1923.
Çabuk, Vahit, “Osmanlı Pâdişahlarının Manzum Tarihçesi”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Araştırmaları*, XVI-II, Ankara 1976.
Çelik, Hüseyin, “Fahiş hatalarla dolu bir kitap: Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi”, *Birikim*, Mart 1992, sayı: 35.
Doğan, İsmail, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991.
Duran, Recep, “Mehmet Tâhir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi”, *Erdem*, c. II, Sayı 6, Eylül 1986.
Eren, İsmail, “Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye’nin faaliyet ve tesirleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Haziran 1971, Sa: 45.

³⁶ Bu konuda fazla bilgi için: Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980.

- Ergin, Osman, *Istanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri –Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-V, İstanbul 1939-1943.
- Ergin, Osman, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, "Dürri (Gaziantepi)", *Türk Şairleri*, İstanbul, 1945, C. III.
- Fatîm Davud, *Tezkire-i Hâtîmetü'l-eş'ar*, İstanbul 1271/1855.
- Hüseyin Ayyansarayî, *Mecmûa-i Tevârîh*, (nşr. Fahri Ç.Derin-Vahid Çabuk), İstanbul 1985.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. I-IV, İstanbul 1988.
- Inehanzâde Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, C. I-II, *Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, 1949
- Ihsanoğlu, Ekmeleddin, "Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. VII.
- Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri 1*, (7.bs.), İstanbul 1981.
- Karaca, Alâattin, *Şâir-i Mâder-zâd İsmail Safa*, Ankara 1990.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980.
- Köprülü, Ord. Prof. M.Fuad, *Edebiyat Araştırmaları I*, (3.bs.), İstanbul 1989.
- Külliyât-ı Ziyâ Paşa, (Süleyman Nazif), İstanbul 1342/1924.
- Mahmud Cevad İbn eş-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâatı*, İstanbul 1338. a. mlf., a.g.e., (haz. Taceddin Kayaoğlu), Ankara 2001.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul 1308-15/1891-98.
- Münif, "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân", *Mecmua-i Fünûn*, İstanbul 1279, Sayı 5.
- "Münif Paşa Hazretleri", *Malâmât*, 10 Zilhicce 1313/ 11 Mayıs 1312 (23 Mayıs 1896), sayı: 37, s.799-800.
- Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul 1991.
- Süleyman Sâdeddin Müstakimzâde, *Tuhfe-i-Hattâtin*, (İbnülemin Mahmud Kemal), İstanbul 1928.
- Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul 1998.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2001.
- Tanzimat 1-2*, (Komisyon), 2. bs. İstanbul 1999.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. I-VIII, İstanbul 1976-1998.
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, I, 1839-1865, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İstanbul 1988.
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, C. II, 1865-1876, (2.bs.) İstanbul 1993.
- Yetiş, Kâzım, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996.